

как банк-депозитарий МБРР на территории Украины. С момента вступления Закона в силу все нормы Соглашения МБРР действительны на территории Украины в полном объеме.

В 1998 г. было заключено Рамочное соглашение относительно гарантов технической помощи между Украиной и МБРР, ст. 2 которого определяет основные условия для получения средств в рамках гарантов технической помощи.

Вступление Украины в международные финансовые организации влечет за собой не только получение финансовой помощи, но и выполнение ею ряда обязательств, среди которых важное место занимают преобразование финансового сектора и улучшение законодательного регулирования банковской деятельности.

Список литературы: 1. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 33. – Ст. 474. 2. Злобин И.Д. Международный валютный фонд и Международный банк для реконструкции и развития. - М., 1947. – 135 с. 3. Ключников К.Ф. Международные банки развития. Проблемы и перспективы. - М., 1974. – 310 с. 4. Международный банк реконструкции и развития. Статьи Соглашения 1945 года. Финансы. Валюта. Налоги: Сб. норм. актов. - Т.1, М., 1996. – 478 с. 5. Международная финансовая корпорация. Статьи Соглашения с поправками 1961 г. и 1965 г. Финансы. Валюта. Налоги: Сб. норм. актов. - Т.1, М., 1996. – 271 с. 6. Mousseev A.A. Международные кредитно-финансовые организации. – М., 1999. – 271 с. 7. Parker. Johnny J. Conference at Bretton-Woods Wash., 1944. 8. Partners in Development Report of the Commission on International Development. h., 1996. - 450 p. 9. Far Eastern Economic Review. - 1982. – № 31. - 170 p. 10. Шумилов В. М. Международно-правовое регулирование международных экономических отношений // Государство и право. – 2000. – № 7. – С. 79-92.

Надійшла до редакції 01.12.2000 р.

УДК 341.223.3

**М.В. Буроменський, д-р юрид. наук, доцент;
В. М. Стещенко, аспірант**

*Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ-ОРЕНДАРЯ ЗА ДОГОВОРОМ ОРЕНДИ ТЕРИТОРІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

У міжнародних відносинах (як і в соціальних взагалі) порушення одним суб'єктом права правового інтересу іншого суб'єкта

породжує різноманітні форми відповідальності. Проте відповідальність у системі міжнародного права, хоча й має статус принципу й інституту, все ж не є такою розробленою і дослідженою, як відповідальність у внутрішньому праві. Це пояснюється тим, що держави досить обережно підходять до питання про відповідальність, незрідка ототожнюючи її зі спробою обмеження своїх суверенних прав. Тому й не дивно, що для Комісії міжнародного права «галузь відповідальності держав перетворилася на найамбіційніше й найскладніше питання» протягом усього періоду її кодифікаційної роботи [13, с. 353, 354].

Звертаючись до питання про відповідальність сторін за договором оренди території, слід зазначити, що об'єктивно становище держави-орендодавця містить набагато більше ризиків, ніж держави-орендаря. Саме з цієї причини норм про відповідальність держав-орендодавців занадто мало в текстах договорів [5; 1955. – № 20. – Ст. 390] і до цього часу вони взагалі не мали застосування.

Предмет даного дослідження складає питання про відповідальність держави-орендаря за договором оренди території, а точніше, про об'єктивну сторону тієї чи іншої «міжнародно-протиправної дії»¹, вчиненої з боку держави-орендаря за умов оренди іноземної території.

Норми про відповідальність держави-орендаря можуть виникати як із зобов'язання за міжнародним договором, який вона уклала (за шкоду, порушення умов орендної плати та інше), так і з норм звичаєвого міжнародного права (відповідальність за особисті дії своїх громадян, відповідальність за порушення строку оренди тощо) [13, с. 353].

Для перших в історії договорів між державами про оренду території відповідальність як умова договору була нехарактерною [12, с. 250]. Зазвичай, максимум, на що держава-орендодавець могла сподіватися, – це повернути якимось чином власну територію в майбутньому [8, с. 15]. Звісно, що за таких обставин питання про

¹ Через різноманітність вживань у науковій літературі термінів щодо міжнародно-правової відповідальності [9, с. 79-81] для розкриття змісту цієї статті застосовується поняття “міжнародне правопорушення” або “міжнародний злочин”, а також підстави, види та форми відповідальності в розумінні, якого дотримується Комісія міжнародного права.

відповідальність держави-орендаря взагалі не ставилося. Відповідальність як умова договорів оренди території стала ознакою лише нещодавно. Саме з цієї причини більшість прикладів цього дослідження має досить незначний часовий проміжок – 50-і – 90-і рр. XX ст.

Відповідальність за шкоду в широкому розумінні застосовується кожного разу, коли вона не обумовлена у договорі особливим чином за певний вид шкоди. Прикладом відповідальності держави-орендаря за загальну шкоду може служити ст. 7 Договору від 27.09.1962 р. між СРСР і Фінляндією про передачу в оренду останній частини Сайменського каналу та острова Малий Висоцький: «Фінляндія зобов'язується відшкодувати шкоду, що може бути спричинена Радянському Союзу, його громадянам та організаціям або громадянам та організаціям третіх країн у результаті будівництва, передбаченого статтею 4 цього Договору, чи експлуатації орендованих територій» [5; 1963. – № 36. – Ст. 389].

До окремих випадків відповідальності за шкоду належить відшкодування за ушкодження здоров'я (смерть) громадян держави-орендодавця або компенсація за обмеження їх прав на власність. Так, за угодою з Великою Британією про дослідні полігони для керованих снарядів на Багамських островах (від 21.07.1950 р.) США приймають на себе зобов'язання забезпечити задоволення всіх обґрунтованих позовів з боку урядових органів, юридичних і фізичних осіб, поданих у зв'язку зі створенням, утриманням і використанням американським урядом повітряно-випробувальної зони, а також з випадками смерті, каліцтва або завдання шкоди власності (п. 1 ст. XXII) [1, с. 141].

Відповідальність за екологічну шкоду серед договорів оренди території цьому питанню приділяється найбільше уваги у зв'язку з орендою комплексу «Байконур»: сторони навіть уклали спеціальну угоду між урядами Російської Федерації й Республіки Казахстан щодо екології та природокористування на території цього комплексу в умовах його оренди РФ (від 04.10.1997 р.), ст. 3 якої передбачає, що орендар забезпечує:

«...своєчасне внесення підприємствами й організаціями, військовими частинами, іншими юридичними й фізичними особами

платежів за понаднормативні викиди, скиди забруднюючих речовин і розміщення промислових та побутових відходів;

здійснення заходів по очистці районів падіння від частин ракето-носіїв і металоконструкцій, що від'єднуються;

...ліквідацію радіоактивних аварій у випадку їх виникнення;

...здійснення заходів по ліквідації наслідків аварій, витоку компонентів ракетного палива, радіоактивних забруднень, пов'язаних з діяльністю комплексу «Байконур», з допуском представників Казахстанської Сторони» [3; 1999. – № 3. – С. 62, 63].

Відповідальність за порушення умов орендної плати для держави-орендаря може наступати при простроченні платежів, неповній оплаті або при одноособовому змінненні форми оплати. Прикладом може бути ситуація з оплатою за Договором оренди комплексу «Байконур» (від 10.12.1994 р.) [3; 1998. – № 10. – С. 9-16]. Фактично оренда здійснювалася з 1991 р., а оплата реально почала надходити лише з липня 1999 р. Сторони дійшли згоди без застосування штрафних санкцій.

Чи не єдиний випадок закріплення у тексті договору відповідальності за прострочення орендної плати можна зустріти в ст. 2 Угоди між Урядом України й Урядом РФ про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту РФ на території України (від 28.05.1997 р.). Так, сторони домовились, що після погашення Україною державного боргу орендна плата буде здійснюватися Російською Стороною прямими платежами, за прострочення якої передбачається відповідальність у вигляді відсотків за ставкою Libor + 2 відсотки річних для шестимісячних депозитів [3; 1999. – № 10. – С. 81, 82].

Відповідальність за безпідставне користування власністю держави-орендодавця є дуже цікавою 'нормою, яка, по суті, є новелою інституту оренди території, закріпленою у пп. д) п. 8.4. ст. 8 договору оренди комплексу «Байконур»: «Негайно доводити до відома Орендодавця про виявлення на орендованих земельних ділянках цінностей, що становлять геологічний, палеонтологічний, археологічний та історичний інтерес, застосувати заходи для збереження й передачі виявлених предметів у власність Орендодавця. У випадку

порушення положень цього пункту й використання знайдених цінностей без відповідного дозволу Орендодавця, Орендатор повертає останньому ці цінності й отриманий прибуток» [3; 1998. – № 10. – С. 15].

Відповідальність за шкоду, пов'язану з космічною діяльністю, є досить специфічною, тому не дивно, що в інституті оренди території ми маємо лише один випадок детального врегулювання такої відповідальності – у пп. г) п. 8.4. ст. 8 названого Договору оренди комплексу «Байконур»:

«г) у разі спричинення шкоди, пов'язаної з діяльністю космодрому «Байконур» під час виконання російських космічних програм, Росія несе відповідальність як держава, що здійснює запуск, відповідно до Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, спричинену космічними об'єктами від 29 березня 1972 року. При цьому Республіка Казахстан не розглядається як учасник спільного запуску або як держава, що здійснює запуск.

У разі, коли запуск космічного об'єкта здійснюється Росією разом з Республікою Казахстан, відповідальність за шкоду визначається ст. V вказаної Конвенції.

У разі, коли запуск космічного об'єкту здійснюється Росією разом з іншими країнами, ці країни несуть солідарну відповідальність за будь-яку спричинену шкоду відповідно до згаданої Конвенції. При цьому Республіка Казахстан не розглядається як учасник спільного запуску або як держава, що здійснює запуск» [3; 1998. – № 10. – С. 15].

Слід зазначити, що вирішення подібним чином питання про відповідальність за шкоду, пов'язану з космічною діяльністю, є досить поширеним у доктрині міжнародного права [4, с. 175].

Інша особливість досліджуваного договору полягає в тому, що він став основою для виняткового випадку реалізації відповідальності за договором оренди території: після заборони Казахстаном (як державою-орендодавцем) запусків ракет у зв'язку з аварією «Протона» 05.07.1999 р. Росія (як держава-орендар) відшкодувала шкоду від падіння ракети в розмірі 80 тис. дол. США [15, с. 38].

Відповідальність за особисті дії громадян держави-орендатора на орендованій території представляє особливий ін-

терес. Американський юрист Е. Фрімен доводить, що держава не несе відповідальності за дії своїх військовослужбовців, здійснені «не під час виконання ними своїх службових обов'язків», або за дії, не санкціоновані урядом чи заборонені його внутрішніми законами. Він констатує, що уряд США вимушений нести відповідальність за злочинні дії своїх військовослужбовців, проте в таких випадках він керується «доброю волею» і прагненням підтримувати добрі стосунки з державами-орендодавцями [11, с. 188].

Зазначимо, що англійський закон від 30.10.1952 р. про перебування іноземних збройних сил на своїй території передбачає створення спеціального британського грошового фонду для задоволення цивільних позовів, порушених проти їх членів [12, с. 146].

Відповідальність за порушення строку договору оренди території настає головним чином при односторонньому продовженні дії договору після закінчення передбаченого в ньому строку. Так, Велика Британія на підставі договору з Китаєм від 01.07.1898 р. орендувала бухту Вей-хай-вей «на строк, доки Порт-Артур буде залишатись у володінні Росії» [16, с. 352-354]. Оренда Порт-Артура припинилася для Росії 5 вересня 1905 р. за ст. V Портсмутського мирного договору з Японією [16, с. 741-753]. Проте цей договір було припинено тільки на підставі ст. 2 Конвенції про повернення Вей-хай-вея та укладеної 18 квітня 1930 р. у Нанкіні Угоди щодо деяких пільг для британського флоту; формально ж Вей-хай-вей було повернено Китаю лише 1 жовтня 1930 р.

Для Великої Британії таке порушення строку ніякої відповідальності не потягло головним чином через слабкість Китаю. Однак за сучасних міжнародно-правових умов здійснення на території певної держави без її згоди урядових дій органами іншої держави є неприпустимим. Тому порушення строку оренди з боку держави-орендаря надає державі-орендодавцеві право застосувати навіть такі виключні засоби відповідальності як самооборона для захисту своїх суверенних прав. Як зазначає Я. Броунлі, «відчужувач має право відкликати «договірну ліцензію», і після перебігу розумного строку може бути застосована сила для видворення порушника володіння» [2, с. 183]. І з цієї ж причини в жодному з чинних договорів оренди території відповідальність за порушення строку оренди з боку дер-

жави-орендаря не встановлено і навряд чи така норма з'явиться в близькому майбутньому.

Розглянуті випадки відповідальності є наслідком міжнародних правопорушень. Однак в умовах оренди території можуть виникнути підстави і для кваліфікації міжнародно-протиправної дії як міжнародного злочину. На доктринальному рівні можна спрогнозувати ситуацію, коли орендована територія використовується державою-орендарем для порушення імперативних норм міжнародного права навіть всупереч інтересам територіального суверена, наприклад, для розв'язання агресії проти третьої держави [11, с. 40].

На думку М. І. Лазарева, при цьому «державо-орендодавець баз позбавляється можливості зберегти свій суверенітет, автоматично стає на шлях війни, позбавляється благ політики мирного співіснування» [10, с. 192]. Аналогічної позиції дотримується й Г. М. Мелков: «З виникненням війни, особливо за участю ядерних держав, військові бази агресора, безумовно, будуть атаковані, а країни, де вони є, автоматично опиняться втягнутими у війну, всупереч своїм національним інтересам» [14, с. 163].

Додамо, що за певних обставин, приміром, коли державо-орендодавець в односторонньому порядку припинить договір, кількість баз буде незначною і зв'язок між територіальним сувереном і державою-орендарем не матиме характеру воєнного чи політичного союзу, державо-орендодавець може уникнути вимушеної участі у збройному конфлікті. До того ж дії держави-орендаря можуть бути визнані порушенням зобов'язань «*erga omnes*» [13, с. 375; 6, с. 46]. На підставі зазначеного суб'єктом претензії на відшкодування, а також політичної й матеріальної відповідальності в даному випадку може виступити не тільки державо-орендодавець, а будь-яка заінтересована держава чи міжнародна міжурядова організація.

Дещо інша ситуація може скластися, якщо: а) державо-орендар сама зазнає на орендованій території нападу з боку третьої держави, як це мало місце під час російсько-японської війни 1904-1905 рр., коли Порт-Артур, орендований Росією у Китаю (за договором 1898 р.), протягом усієї війни був театром воєнних дій; б) державі-орендареві третьою стороною спричиняється шкода, наприклад, коли групою американських винищувачів був збитий ра-

дяньський літак у межах орендованої військово-морської бази Порт-Артур (за договором 1945 р.) [6, с. 214-216]. У подібних випадках держава-орендодавець може притягти третю сторону до політичної й матеріальної відповідальності, а за наявності підстав – і державу-орендаря до матеріальної відповідальності.

Таким чином, можна констатувати наявність у договорах оренди території стійкої тенденції до якомога повнішого й детальнішого закріплення умов щодо відповідальності сторін. Ця відповідальність є обоюдною, але, зважаючи на об'єктивно більш уразливе становище держави-орендодавця, відповідальність, що покладається на державу-орендаря, є значно ширшою і за обсягом, і за формами. Слід зазначити, що найголовніше питання відповідальності – механізм її практичної реалізації стосовно конкретного договору оренди території ще є недостатньо розробленим і тому потребує не тільки нормативного врегулювання, а й створення умов для ефективного застосування цих правових норм.

Список літератури: 1. *Березовский Ц.* Некоторые проблемы территориального верховенства. – М.: ИЛ, 1959. – 204 с. 2. *Броунли Я.* Международное право. – В 2-х кн. – Кн. 1. – М.: Прогресс, 1977. – 535 с. 3. Бюллетень международных договоров. 4. *Василенко В.А.* Ответственность государства за международные правонарушения. – К.: Вища школа, 1976. – 267 с. 5. Відомості Верховної Ради СРСР. 6. Внешняя политика Советского Союза 1950 г. (док. и матер. янв. – дек. 1950 г.). – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1953. – 669 с. 7. *Колосов Ю.М.* Ответственность в международном праве. – М.: Юрид. лит., 1975. – 256 с. 8. *Корецький В.М.* Створення воєнних баз США на чужих територіях – порушення міжнародного права. – К.: Вид-во АН УРСР. – 1954. – 36 с. 9. *Курис П.М.* К вопросу об определении понятия международного правонарушения // Сов. ежегодник международного права. 1972. – М.: Наука, 1974. – С. 78-89. 10. *Лазарев М.И.* Военные базы США – нарушение Устава Организации Объединенных Наций // Сов. ежегодник международного права. 1958. – М.: Наука, 1960. – С. 180-199. 11. *Лазарев М.И.* Империалистические военные базы на чужих территориях и международное право. – М.: Изд-во ИМО, 1963. – 256 с. 12. *Лазарев М.И.* Концепции иммунитета иностранных вооруженных сил в теории и практике Англии // Сов. ежегодник международного права. 1966-1967. – М.: Наука, 1968. – С. 141-148. 13. *Маланчук П.* Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / Пер. з англ. – Харків: Консум, 2000. – 592 с. 14. *Мелков Г.М.* Юридическое значение понятия «военно-морское присутствие» // Сов. ежегодник международного права. 1980. – М.: Наука, 1981. – С. 150-166. 15. *Сафронов И., Булавинов И.* Ракетный ракет // Коммерсантъ ВЛАСТЬ. – 1999. – № 32. – С. 36-38. 16. Сборник договоров и дипломатических документов по делам Дальнего Востока 1895-1905 гг. – С.-Пб.: Тип. А.М. Менделевича, 1906. – 764 с. 17. *Шалланд Л.* Юридическая природа территориального верховенства. Историко-догматическое исследование. – С.-Пб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1903. – 305 с.

Надійшла до редакції 02.03.2001 р.